

Tanulmányok
PETŐFIRŐL

Ki vagyok én?

Nem mondom meg...

Szerkesztette
SZILÁGYI MÁRTON

Petőfi Irodalmi Múzeum

2014

A tanulmánykötet a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg.

© Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014

© A kötet szerzői, 2014

ISBN 978-963-9401-97-6

A kiadásért felel: E. Csorba Csilla, a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatója

Lektorálta: Zentai Mária

A szerkesztő munkatársa: Cséve Anna

Olvasószerkesztő: Vajda Ágnes

Borítóterv: René Margit [grafium]

Fotó: Gál Csaba, T. Nagy György

Tördelte: Láng András

Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme

PÖNÖGEI KIS PÁL, AVAGY PETŐFI ÉS A KÖZKÖLTÉSZET*

Kell hozzá némi merészség, hogy úgy tekintsünk Petőfire, mint egy régies, de annál aktívabb magyar irodalmi hagyománylánc, a közköltészet részesére, tanújára, alakítójára. Pontosabban: a közköltészeti létmódot testközelből ismerő, azzal *mégsem azonosuló*, azt *meghaladni* vágyó, autonóm költőre. Ő ugyanis a leghatározottabban kikérné magának, hogy életművét „belemossuk” ebbe a vegyes, néha áttekinthetetlen halmazba, amelyet ő csupán a gyűlölt féltehetségek menedékének, az iparszerű megélhetési költők hátországának tartott. Nem is volna helyes túlhangsúlyozni vagy túlmagyarázni Petőfi közköltészeti kapcsolatait; ezt könnyen cáfolhatnánk eredetiség-konceptiójával és tudatos lázadásával. Mégis érdemes áttekintenünk azokat az utakat, amelyek költőnket (látványosan vagy rejtettebben) összekötik a populáris irodalommal – már amennyit az utókor egyáltalán megérthet e kontextushálóból.

A magyar közköltészet-kutatás egyik kiemelt területe a 18. század,¹ különösen a századforduló, ahol már a bontakozó irodalmi élet kontrasztjaként szokás tekinteni e televényszerű, provinciálisnak minősített rétegre – legalábbis a korabeli íróársadalom így tett. Lekicsinylő szavaikkal párhuzamosan viszont egyre többen kezdték tudatosan gyűjteni a régebbi, gyakran rebellis közköltészetet (Jankovich Miklós, Aranka György, Pálóczi Horváth Ádám, Szirmay Antal és több tudós kortársuk jeleskedett ebben). Látni fogjuk azonban, hogy ez a kettősség nemcsak Csokonai korára jellemző: az esztétikai-kritikai rend-

* Készült az OTKA K 104758. és K 81197. sz. pályázat, valamint az MTA Bolyai János Ösztöndíj támogatásával. Köszönettel tartozom Kerényi Ferenc hajdani és Szilágyi Márton mostani biztatásáért, Szörényi Lászlónak, Thuróczy Gergelynek és a PIM Kézirattárának pedig szíves segítségéért.

¹ Ennek okairól (a korábbi anyag töredékességéről, a 18. századi szövegkincs jobb statisztikai elemezhetőségéről és áttekinthetőbb lokális kötődéseiről, illetve a 18–19. század fordulójára jellemző tudatos újrafelfedezésről) bővebben: KÜLLŐS Imola: *Közköltészet és népköltészet. A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*, Budapest: L'Harmattan (Szóhagyomány), 2004; Csörsz Rumen István – KÜLLŐS Imola: *A XVIII. századi közköltészet textológiai problémái, Irodalomtörténet*, 85. évf. (2004), 345–355.; Csörsz Rumen István: *Szöveg szöveg hátán. A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840*, Budapest: Argumentum (Irodalomtörténeti Füzetek 165.), 2009.

szerek és ezek nemhivatalos közköltészeti rokonai mindig együtt éltek. Bizony a reformkorban éppígy szembe kellett nézniük a költőnek ezzel a hol jótékony, hol ártó, legalábbis átlagosító, ráadásul *a szerzői autoritást nem tisztelő*, azt relativizáló értelmezői-újraírói hagyománnyal, no meg az azt éltető közösségekkel. Márpedig azt, hogy ez az irodalmi létmód kulcsszerepet játszott a népiességhez, azon belül Petőfihez vezető történeti poétikai folyamatban, már Horváth János,² majd Kerényi Ferenc³ és Korompay H. János⁴ tisztázta. S noha örökre megválaszolhatatlan kérdés marad: mit ismerhetett Petőfi a valódi magyar folklórból, valószínűleg ugyanúgy csak a közköltészet „függönyén” át kapott róla híradást, mint más költőtársak. A paraszti szájhagyomány ugyanis ekkoriban – szakirányú zene- és szövegfolklorisztika híján – nem tárult, nem tárulhatott fel teljes mélységében az értelmiség előtt. Ami rendelkezésre állt belőle: saját élmények, gyerekkori emléktöredékek, a parasztság és a városi ember találkozásának néhány kitüntetett alkalma (csárdák, vásárok, ritkábban köznemesi lakodalmak stb.). Minden más, népiesnek látszó hatás így vagy úgy a közköltészet világán keresztül jutott el az íróársadalomig.

A témához kiváló mesterem, Kerényi Ferenc alapeszméi nyomán, azok továbbtükroözőjeként közelíthetek.⁵ A recepcióban fontos szerepet játszó, közköltészetté (később valódi népdalokká) váló Petőfi-variánsokról csak vázlatosan lesz szó,⁶ inkább a költő diákéveinek ilyen jellegű élményeit, majd egyes közköltészeti szövegcsaládok, műfajok és poétikai „nyersanyagok” Petőfi-féle feldolgozásait szeretném áttekinteni – természetesen a teljesség igénye nélkül.

Közköltészeti környezetrajz

Aligha kerülhette el a közköltészettel való találkozást, aki a 19. századi Magyarország központi vidékein élt. Márpedig a Kunság és a Duna-mellék ilyen terület volt: stratégiai és gazdasági szempontból is kulcsfontosságú, a Pest vármegyéből (az akkori ország szívéből) kiáramló kereskedelem egyik első állomása és zsiliprendszer, saját hagyományokkal. Hajdani harcias, ekkoriban inkább már csak büszke redemptusainak körében évszázadok óta virágzott

² HORVÁTH JÁNOS: *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig*, Budapest: Akadémiai, 1978².

³ Elsősorban Petőfi-életrajzára, a költői motivációk „térképét” gyökeresen újraíró könyvére gondolok, amely tanulmányom csaknem minden szempontját előrevetíti és tisztázza: KERÉNYI FERENC: *Petőfi Sándor. Kritikai életrajz*, Budapest: Osiris (Osiris Monográfiák), 2008.

⁴ KOROMPAY H. JÁNOS: *A „jellemzetes” irodalom jegyében. Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása*, Budapest: Akadémiai – Universitas (Irodalomtudomány és kritika), 1998. Különösen fontos szempontunkból az Erdélyi Jánosról szóló egyik alfejezet: 191–215.

⁵ KERÉNYI: i. m. 154–155.

⁶ KERÉNYI: i. m. 156–159. Zenei szempontból a legújabb áttekintést lásd TARI Lujza: *A Petőfi-versek és zenei kapcsolataik*, *Magyar Napló* 11. évf. (1999), 7. sz., 22–35. A ponyvairódomról lásd még e kötetben Chikány Judit tanulmányát.

a helyi, de nem népi, hanem literátus eredetű vers- és dalhagyomány; elég az ún. *Halasi jegyzetkönyvre* (1745–1783),⁷ a *Sziksza András-énekeskönyvre* (1746–1752)⁸ és a *Kunszentmiklósi énekeskönyvre* (1797–1798)⁹ gondolnunk. Ezeknek a forrásoknak saját, közköltészeti mércével *invariáns jellegű* repertoárja is volt az országosan ismert versek mellett. A 19. század első feléből *Pántzél János verseskönyve* (Kecskemét, 1839)¹⁰ ígér hasonló tapasztalatokat: egyike az első kéziratos vőfélykönyveknek, amelyek az 1790-es évektől egységessé váló, nyomtatott vőfélyversek népi használatáról és újabb variálódásáról tanúskodnak. Az alföldi kéziratosság mindazáltal sosem vált országos divatközponttá, még annyira sem, mint a szintén kissé zárt körben – de annál hatásosabban! – virágzó debreceni versgyűjtemények világa. Ez utóbbi szellemi közösségnek, a debreceni kollégiumnak továbbsugárzását viszont lépten-nyomon megfigyelhetjük a Kunságban. Ennek ékes példája Tóth István két, gazdagon teleírt kottás gyűjteménye (1831–1832 és 1832–1843),¹¹ amelyben az egykori debreceni diák a nyugati műzene korabeli slágerein túl Csokonai-dalokat, a magyar közköltészet gyöngyeit és néhány valódi népdalt is megörökített. Talán Petőfi maga is ismerhette a környéken (Fülöpszálláson, majd Izsákon) élő, nyilván nevezetes tudású muzsikust.¹²

A ponyvákrol se feledkezzünk meg, amelyek ekkor már valóban országosan terjedtek, s a váci és győri nyomdák 18. századi „hegemóniája” után erőre kaptak a pesti, kecskeméti, szegedi stb. kiadók is. A szintén fontos kulturális médiumnak számító kalendáriumok jelenlétéről Petőfi lírai világának két nevezetes mozzanata tanúskodik. Egyrészt első versközlései – név nélkül, ahogy szokás volt – a *Népbarát* című kalendáriumban (1842) jelentek meg, amelyet pártfogója, Tarczy Lajos pápai tanár szerkesztett.¹³ A másikat ő maga örökítette meg

⁷ STOLL Béla: *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, 2., jav. és bőv. kiadás, Budapest: Balassi, 2002 [a továbbiakban: STOLL + tételszám], 211. sz. Köszönöm Farkas Gréta egyetemi hallgató (ELTE) segítségét, aki rendelkezésemre bocsátotta a gyűjtemény fényképanyagát.

⁸ STOLL 239. sz.

⁹ STOLL 438. sz.

¹⁰ STOLL 835. sz. A műfajról bővebben lásd TÓTH Arnold: *Vőfélykönyvek és vőfélyversek a 19. században. Kéziratos vőfélykönyvek Északkelet-Magyarországon*, PhD-disszertáció, kézirat. Budapest: ELTE BTK, 2012.

¹¹ STOLL 780. és 786. sz. Tóth István munkásságáról áttekintően: PAKSA Katalin: *Magyar népzene kutatás a 19. században*, Budapest: MTA Zenetudományi Intézet (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténehez 9.), 1988, 20–21, 106–112. (dallamközlések); MIHÁLTZNÉ TARI Lujza: *Kéziratos kottás gyűjtemények a XIX. század első felében*, Kandidátusi értekezés, kézirat. Budapest, 1993, 101–102, 301–316. (teljes kezdősormutató).

¹² Köszönöm Kobzos Kiss Tamásnak, hogy ezt az ötletét megosztotta velem; a Tóth István-gyűjteményről szóló 2014-es előadása hamarosan megjelenik a *Doromb. Közköltészeti tanulmányok* készülő, 3. kötetében.

¹³ KERÉNYI: i. m. 77. Az 1843-ra szánt évkönyv már 1842 végén megjelent, benne a *Szántás-vetés (Mi haszna, hogy a csoroszlya...)* és a *Vendég* című, anonimnak látszó Petőfi-versekkel.

a *Kutyakaparó* csárdáról írt versében, amelynek ablaka bizony nem üveg volt, hanem „ókalendárium kitépett levele”. A groteszknak tűnő kép egyáltalán nem életidegen, s nyilvánvaló, hogy az épületnek ennél „méltóbb” helyein is találkozhattunk volna az évkönyvek kivágott részleteivel, mindenekelőtt képekkel, amelyek már a kora újkorban hatással voltak a magyar díszítőművészetre.¹⁴ A költő maga is gyűjtötte a ponyvákat az *Árgirustól* a gyulai vitézekről szóló históriáig.¹⁵

Petőfi családja a fenti kulturális és társadalmi szintérnek nem a perifériáján, hanem kiemelten fontos találkozáspontján élt. A kereskedelemről, a vágóhíd és a kocsmá üzemeltetéséről, illetve a tudatosan épített környékbeli rokoni-baráti hálózatból egyaránt származhatott néhány sajátos folklórélmény, akár egy-egy névnapi köszöntés vagy lakodalom emléke. A zömében magyar nyelvű környezetben túl a többnyelvűség nyomai is természetesen: költőnket rendszeresen érthették szlovák és szerb, majd a városokban német kultúrhatások is.

A fentiek párhuzamba állíthatók az idősebb, de ugyancsak az alföldi kultúrában felcseperedő Arany János inspirációival. A mezővárosi és falusi környezetben együtt élő alsó értelmiség és parasztság hagyománya sajátos ötvözetként vette körül mindkettőjüket, s bizonyára néhány valódi népdalt is megismertek ekkoriban. Arany 1874-ben össze is írta mindazt, amire gyermek- és ifjúkorából emlékezett. Kottás dalgyűjteménye abban különbözik az egykorú hasonló forrásoktól, hogy viszonylag magas benne a népdalok aránya, például gyerekdalok és ritka, töredékes szerelmi dalok is előfordulnak.¹⁶ Arany vázlatosan utal rá az I/33. sz. dalnál (*Zsíros kenyér, káposzta*), hogy dallama mintául szolgált a *Részezség a hazáért* (*Fiúk! az Isten áldjon meg*) című Petőfi-vershez. A két dallam között kétségkívül van rokonság, de az Aranytól szereplő, már 19. század elejétől ismert dicsekvő dal 4×7 szótagú, Petőfi bordala viszont 8, 7, 8, 8, 7-es (ne feledjük: Csokonai által is kedvelt, ungarésca-arányú strofátípus). A két dallam nyitómotívuma és egy-egy fordulata már elegendő volt ahhoz, hogy a korabeli hallgató megérezze köztük a rokonságot. Ez az allúziós háttér bizony nehezen rekonstruálható mai tudásunk, „dekontextualizálódott” ismereteink miatt.

A hasonló otthoni élményeken túl a kollégiumi diákköltészettel és -identitással való találkozásai is összekötik a leendő barátokat (Petőfi: Aszód, Pozsony, Selmecbánya, Pápa; Arany: Debrecen). Petőfi több korai verse magán viseli e közösségek hatását, amit egyaránt magyarázhatunk a megfelelés vá-

Bár költőnk nem épp ilyen népszerűsége vágyott, az 5000 példányban megjelenő kalendárium nyilván mégis komoly lehetőség volt a terjesztésre.

¹⁴ A kalendáriumok művelődéstörténeti szerepéről legújabban lásd DUKKON Ágnes: *Régi magyarországi kalendáriumok európai háttérben*, Budapest: ELTE Eötvös, 2003; MIKOS Éva: *Árpád pajzsa. A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII–XIX. században*, Budapest: L'Harmattan (Szóhagyomány), 2010.

¹⁵ KERÉNYI: i. m. 146.

¹⁶ A kéziratot kottásfüzet kritikai kiadását lásd Arany János *népdalgyűjteménye (1874)* (s. a. r. KODÁLY Zoltán – GYULAI Ágost), Budapest: Akadémiai, 1952. Új kiadásán Rudasné Bajcsay Márta (MTA BTK ZTI) és e sorok írója dolgozik az Arany János kritikai kiadás keretében.

gyával és a „közös nyelv” spontán használatával. Petőfinek még a köztudottan zűrzavaros iskolaéveiben is volt módja elsajátítania a közköltészeti technikákat – kötelező versgyakorlatok, akár az ünnepi adománykérő mendikálás vagy az exameni (vizsgakezdő) diákszavakat révén.

Abból, hogy milyen dalok forogtak közkézen a költő első „versközösség”-eiben, ízelítőt kapunk az aszódi, majd selmeci barát, Neumann Károly énekeskönyvéből (1837–1840).¹⁷ Neumann az aszódi diáktársaság vezéralakja volt Rinaldo Rinaldini álnéven. Ekkoriban költőnk a *Zöld Marci*-betyárponyvából vagy a Vörösmartytól kölcsönzött Becskereki nevet használta. Petőfi sok éven át kapcsolatban maradt Neumann-nal, aki az 1840-es években Aszódi és Uj Károly álnéven is felbukkan, mint kritikus. Később az Arad megyei Fazekasvarsánd evangélikus lelkészeként szolgált, s 1880-ban egész csokorra való, elveszettnek hitt Petőfi-verset küldött be a *Vasárnapi Ujság* szerkesztőségébe.¹⁸

Neumann gyűjteménye a korszak német és magyar nyelvű biedermeier dalaiból, közéleti verseiből, indulóiból válogat, köztük egy-két népies közköltési alkotással (6. *Deres a fű, édes lovam, ne egyél!*; 28. *Kalapom szememre vágom*; 41. *Vígan élem világom* stb.) és szlovák népdalokkal, amelyek a többnyelvű befogadói közösségre utalnak. Némelyikükhöz gondosan lejegyzett kotta járul, például itt találjuk Vörösmarty *Szózatának* ma már elfeledett megzenésítését Eléfant Mihálytól (60). Több vers szerzője Tóth Lőrinc (1814–1903), akit Neumann ugyancsak megjelöl. 75. számmal egy népdalfüzér olvasható, talán későbbi, de jórészt azonos kézírással. Az egy-két szakaszos szövegek zöme már az 1810–20-as években közismert volt (pl. *Három csillag van az égen*; *Kis Komárom, nagy Komárom*; *Erdő, erdő, be magas vagy*; *Magasan repül a daru, szépen szól*; *Írigylik a bajuszomat*). Ezekre és a műköltői alkotások egy részére egyaránt jellemző, hogy a színpadon, népszínművek részleteiként is terjedtek, például a *Peleskei nótárius* betétdalaiként. Petőfitől még egyetlen vers sem szerepel a kéziratban – hiszen ezek terjedésénél néhány évvel korábbi állapotot rögzít –, de felbukkan néhány olyan, alföldi zsánervers, amelyeket költőnk közvetlen formai-műfaji-nyelvi inspirációi közé sorolhatunk, pl. *Hortobágyi puszta fúj a szél*; *Az alföldön halászegény vagyok én*. Háromütemes sorképletük, 9-es vagy 11-es szótagszámuk, sőt nyilván dallamuk is hatással volt Petőfi korai zsánereire (lásd alább). Hasonló a helyzet Tompa Mihály kéziratosa, hangjegyes *Dalfüzérével* (1844), amelyből ugyan még éppígy hiányoznak a Petőfi-dalok, de a műfaji előzményekből gazdag ízelítőt kapunk.¹⁹

¹⁷ *Cantica a Carolo Neumann conscripta 1837–1838–1839–Aszodini et Schemnicii. Dallok. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára*, V.3743. (STOLL 1354. sz.). A kézirat tartalmáról: Kiss József – IRÁNYI István: Petőfi aszódi és selmeci iskolatársának daloskönyve, *ItK*, 77. évf. (1973), 99–108.; KERÉNYI: i. m. 41. Talán hasonló repertoárt idéz a *Selmecbányai énekeskönyv* (1830-as évek, STOLL 839. sz.), amelyet sajnos csak másodkézi leírásból ismerek.

¹⁸ KISS–IRÁNYI: i. m. 100. Neumannról bővebben KERÉNYI: i. m. 39, 41.

¹⁹ Hasonmás kiadása jegyzetekkel: *Dalfüzér 1844. Tompa Mihály kéziratosa, kottás népdalgyűjteménye* (kiad., tan. POGÁNY Péter – TARI Lujza), Miskolc, 1988.

Időzzünk egy kicsit egyiküknél, hiszen költőnk konkrét emléket állított neki *Szülőföldemen* (1848) című versének refrénjeként: *Cserebogár, sárga cserebogár...* A Neumann-gyűjtemény rövid változatát (14. sz. kép) – amely eltér a Kecskeméthy Csapó-féle kiadástól,²⁰ de csaknem azonos az Erdélyi János által kiadott formával²¹ – eddig még nem publikálták (47a–b):

1. Csere bogár, sárga csere bogár,
Nem kérdem én tőled mikor lesz nyár.
Azt sem kérdem sokaig élek é:
Csak azt mond meg rozsámé leszek é?
2. Nem kérdem én tőled te kis madár,
derül e meg eletemre több nyár?
Ugy is hév nyár lankasztya kedvemet
Mióta rozsám birja szívemet.
3. Te a himes virágokat járod,²²
Minden bokron nyomban követ²³ párod
De én bokros ligetet föl verek,
Nincsen rozsám üres minden berek
4. Te a mézes virágokat szivod,
Sejtvén párodat is hozzad hívod.
De nekem nincs semi boldogságom.
Mert szeretöm ritkán csókolhatom.

Az aszódi-selmeci kézirat hitelesíti, hogy Petőfi valóban ismerhette a dalt gyermek-, legalábbis diákkora óta. Kerényi Ferenc rámutatott: 1837 kora nyarán vendégszerepelt Aszódon Balog István színtársulata – Petőfi pedig épp akkor koptatta ott az iskolapadot. Az ő előadásukban láthatta a *Tündérkastély Magyarországon* című zenés darabot,²⁴ amely a *Cserebogár*-nóta legújabb terjesztője volt; 1815-ben Déryné színtársulatának egyik tagja illesztette be, mint arra a színésznő naplója utal.²⁵ Legkésőbb ekkor, 14 évesen tehát már Petőfi is hallhatta. Az sem feltétlenül túlzás, hogy – mint a versben olvashatjuk – a költő dajkája dalolta, hiszen az 1810-es évek óta már ebben a formában is országosan

²⁰ *Dalfűzérke válogatott népszerű dalokból fűzve* KECSKEMÉTHY CSAPÓ Dániel által, Első fűzér, Pest: Emich Gusztáv, 1844, 1. sz.

²¹ ERDÉLYI János: *Magyar népdalok és mondák*, II. Pest: Emich Gusztáv, 1847, 395. sz.

²² A következő sor egészében áthúzva, tévedésből a 4. strófa 2. sorát írta le a lejegyző.

²³ Eredetileg: köved.

²⁴ KERÉNYI: i. m. 44.

²⁵ TOLNAI Vilmos: *Cserebogár, sárga cserebogár...*, *Ethnographia* 37. évf. (1926), 161–168., itt: 164.

terjedt, legalább negyven előfordulását regisztráltuk 1850-ig, nótajelzésként is hivatkoznak rá.²⁶ Kecskeméthy Csapó Dániel *Dalfüzérke* című, jórészt népies műdalokból álló antológiájának első füzeté (1844) épp ezzel a dallal kezdődik,²⁷ s többek között Bátky Károly kecskeméti református tanító is eljuttatta Erdélyi Jánoshoz a *Népdalok és mondák* gyűjtőfelhívására.²⁸

A *Cserebogár-nóta* jól példázza a közköltészeti szövegek ellentmondásait. Ezeket aligha tisztázhatja az utókor kutatás, bár Tolnai Vilmos²⁹ és Harsányi István³⁰ sok adatot feltárt a dalocska „fejlődés-” vagy inkább alakulástörténetéből.³¹ Röviden összefoglalva elmondhatjuk, hogy a szerelmi vágyódással teli, közismert 19. századi változatok (néha 5-6, egy esetben 11 kontaminált, trágár szakasszal) valamennyien a Déryné-féle szöveget követik. Ennek előképe lehetett – legalábbis a cserebogarat szóló nyitósorokkal és -rímmel – egy 18. századi dal, amelynek viszont mindkét fennmaradt változata vénasszonycsúfoló.³² Noha György László *Panasz az időre* című verses levelében (1808, Magyar Kurir) felbukkan egy 12 szótagú sor: „Mond meg nékem Cserebogár mikor lefzfz nyár?”; amire Pántzél Dániel szerkesztő mint „egy régi Magyar énekből vett kitétel”-re hivatkozik, a folytatás műfaji besorolása viszont ebből bajosan állapítható meg.³³ Ha netán valóban szerelmi és tavaszváró dal volt, amilyenek a moldvai szájhagyományból kerültek elő³⁴ – ahol az elszigeteltség miatt sok 17–18. századi közköltési nyomot találunk –, elképzelhető, hogy a Déryné-féle dal valóban ennek hangulatát idézte fel azok számára, akik mindkettőt ismerték. Kazinczy Ferenc 1781-ben rögtönzött, 1784-ben és 1821-ben kiadott közköltészeties dala (*Egy Kakukhoz*) már a Déryné-dal egyik szakaszát előlegezi, láthatólag egy új dallam hatása alatt.³⁵ A vénasszonycsúfolók

²⁶ Például az 1809 utánra datálható *Fa Imre-énekeskönyvben* (STOLL 1186. sz.). PÁVAI István: A Cserebogár-nóta népköltészeti és népzenei vonatkozásai, in: *Folklor és irodalom* (szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes), Budapest: Akadémiai, 2005 (Folklor a magyar művelődéstörténetben 1.), 288–303. Itt: 289.

²⁷ KECSKEMÉTHY CSAPÓ: i. m. 1. Dana (7.).

²⁸ Bátky gyűjtőkézirata ugyancsak 1844-ben készült, talán korábbi források alapján. MTAI Irodalom 8^r 206/31.

²⁹ TOLNAI: i. m.

³⁰ HARSÁNYI István: Új adatok a Cserebogár-nóta korához és változataihoz, *Ethnographia* 38. évf. (1927), 236–240.

³¹ Jómagam Küllös Imolával közösen egy tréfás 18. századi változattal foglalkoztam. *Közköltészet I. Mulattatók* (s. a. r. KÜLLŐS Imola, munkatárs Csörsz Rumen István), Budapest: Balassi (Régi Magyar Költők Tára XVIII. század 4.; a továbbiakban: RMKT XVIII/4.), 2000, 45. sz. PÁVAI István (i. m.) pedig főként a dallamtípus népzenei használatáról, valamint a szövegcsalád gyökereit is érintő moldvai változatokról tudósított.

³² RMKT XVIII/4. 45. sz., vö. a jegyzetben idézett népköltési változatokkal.

³³ HARSÁNYI: i. m. 236–237.

³⁴ PÁVAI: i. m. 293–302.

³⁵ TOLNAI (i. m. 163.) és HARSÁNYI (i. m. 239.) véleménye megoszlik arról, hogy Kazinczy verse hol helyezkedik el a hagyományláncban, s a *Kakukk*-dal keletkezett a *Cserebogár* ma már nem ismert, eredeti szerelmi változatának hatására (Déryné előtt 34 évvel, de azzal egyező met-

azonban nem illenek e képbe – talán a szerelmi dal gúnyos travesztiájának tarthatjuk ezeket? A *Szülőföldemenre* a II. alfejezetben mindenesetre még visszatérünk.

A pápai református kollégium hagyományai – legalábbis a ránk maradt források tükrében – kevésbé karakteresek, mint a debrecenié, ahol Arany diákoskodott. A 18. század végén még elég mostoha körülmények között működött az intézmény, s 1804-ben felmerült az is, hogy Komáromba költözzön át; ennek emléke az ún. *Zsidó mars*, amelyet Lácza Szabó Józsefnek tulajdonítanak, s amely országosan elterjedt (Arany is feljegyezte dalgyűjteményébe).³⁶ A költözésre végül nem került sor, s a következő évtizedekben szerencsésen magára talált a kollégium tanári kara és diáksága is. A források egyre bővülő önképzőkori munkáról, a diáktársaság irodalmi és kritikai fórumáról tudósítanak, s bízást számolhatunk spontán hatásokkal, gazdag közköltészeti étellel és zenei alkalmakkal (társas énekléssel). Erre utalnak például Kiss Dénes pápai joghallgató verses és kottás kéziratai – a leghíresebb 1844-ből –, amelyek jól tükrözik a népdalok, illetve népies műdalok iránti érdeklődést, hiszen ezek aránya és a hangjegyzírás pontossága messze meghaladja az előzményeket.³⁷

Ami Petőfi pályája és önértelmezése szempontjából hangsúlyosabb: Pápán kerül először összeütközésbe egy költőtárral, Demjén Ferencsel.³⁸ Petőfi beilleszkedési zavarai a közköltészeti „üzemmóddal” és művelőivel szemben is kiütköznek, miután öntudatra ébredt immár az eredetiség jegyében. Ezt nem ironikusan vagy álnaivan írom: egyáltalán nem magától értetődő. Petőfi a közismert íráskészségével és termékenységgel hamar megtalálhatta volna helyét a „versipar”-ban, alkalmi vagy szórakoztató költészetben, mint annyi kortársa. A népdalírás jövedelmező dolognak bizonyult a későbbiekben is.³⁹ Már Pósonyban meggyőződhetett verseinek társasági „tőkeértékéről”, ahol mintegy

rumban), vagy ellenkezőleg: Kazinczy dalocskája talált utat valamiképp a színtársulathoz, ahol összeépült a hamarosan közkinccsé váló változattal.

³⁶ A szövegcsaládról és a költözés körüli vitákról bővebben: CSÖRSZ Rumen István: A pápai református kollégium bibliai éneke 1804-ből, in: *Septempunctata. Tanulmányok Petrőczy Éva hatvanadik születésnapjára* (szerk. PÉNZES Tiborc Szabolcs), Budapest: rec.iti, 2011, 109–121.

³⁷ A kéziratok az OSzK Kézirattárába és Zeneműtárába kerültek. Jelzeteik: Oct. Hung. 1614. (STOLL 840. sz., Kiss Dienes gyűjteménye a húga számára 1840-ből); Ms. mus. 1097, 1098, 1247. Megjegyzendő, hogy az 1800-as évek elején összeírt, *Pápai énekeskönyv* néven emlegetett versgyűjtemény (STOLL 555. sz.) 1838-ban ugyancsak Kiss Dénes tulajdonába került. Kiss Dénes/Dienes Erdélyi Jánosnak is beküldött egy népdalfüzért (MTAK Irodalom 8^r 206/44. sz.; szomszédjában egy másik pápai diák, Noszlopy Titus küldeménye, uo. 45. sz.) Az 1844. évi hangjegyes gyűjteményről bővebben: PAKSA: i. m. 24–26.; TARI: i. m. 89–90., 265–272. Érdemes volna a Kiss Déneshez köthető zenei és szöveges forrásokat közösen kiadni, így elég részletes képet kaphatnánk egy Petőfi-kortárs dunántúli diák vers- és dalkincséről.

³⁸ A rivalizálás okairól bővebben: KERÉNYI: i. m. 73–74.

³⁹ Uo. 81.

elzálogosított néhány költeményt a barátainak, akik így sajátjukként szavalták őket az önképzőkörben – ezen a megmérettetésen tehát sikerrel esett át.⁴⁰

Paradox, mégis könnyen megérthetjük: a közköltészetes vagy népdalszerű hang épp azért hiányzik a legkorábbi Petőfi-művek többségéből, mivel költőnk – nyilván csak a lehetőségek és az írói rutin arányában – kifejezetten kerüli e stílusréteget, azzal együtt, hogy észrevétlenül mégis sokat tanul belőle. A költészetet viszont többre hivatott, nem aprópénzre váltandó dolognak tartotta, s a kollégiumi környezetben írt verseinek zöme is hangsúlyosan elit vonásokat mutat. A katonaságban sem a menetelés közbeni népdaléneklés (Pándi) lehetett a fő élménye, sokkal inkább az öntudatos értelmiségi elhatárolódás, a körülményekkel dacoló szuverenitás tükröződik a versein.⁴¹

Egy másik ifjúkori társaság, amelybe Petőfi és Arany egyaránt belecsöppent egy időre: a vándorszínészeké. Ne feledjük, hogy a nyugatias magyar közköltészet, illetve néhány magyaros zsánerdarab is színpadról folklorizálódik ekkoriban,⁴² sőt a színház meghosszabbíthatja egyes dalok divatját, kiegyenlítheti országos terjedésüket. Nem ritkán látjuk a kéziratokban a széljegyzeteket: *A szökött katonából*, innen-onnan; a lejegyzők olyan dalokat is megjelölnek így, amelyeket ők vagy a korábbi nemzedékek nyugodtan ismerhettek a megszokott közköltészeti keretek (társasági éneklés, kéziratok, zsebkönyvek) felől is. Kecskeméthy Csapó Dániel *Dalfűzérékének* előszava (1844) valóságos értékmentőként aposztrofálja Szigligeti Edét, mivel „kedvelt műveiben olly szép sikerrel lépteté fel a' köz élet' teréről a' nép' száján forgó dalokat, hogy ez által a' honi dráma' mezején uj korszakot idézvéen elő, nemcsak ön műveit tevé látogatottakká, 's a' nem értők előtt is kedvesekké; hanem az ott éneklétt dalokat, mintegy varázsvesszővel, még a' nem magyar ajkú hallgatók közé átveteméneezni szerencsés lőn. Ugyanis ez idő óta, nemcsak az egyre dudoló dajkák és vargainasoktól, de még a' magyar nyelvet nem beszélő gyerkőczék- 's lyánkáktól is – habár ollykor tán fülsértőleg, vagy mint nekem naponta agyrázólag kell hallanom – csupán szajkó módra betanulva, úton útfélen hallhatjuk azon dalokat széltire dúdolni, grammatika 's nyelvtanulás nélkül.”⁴³

Ha tehát a színésztársaság *saját* közköltészetével nem számolunk is – holott nyilvánvaló, hogy a zene- és verskedvelő, jó memóriájú emberek saját szórakoztatásukra is énekeltek ilyesmit –, még mindig hatalmas repertoár marad, s e dalok színpadi elhangzásai végigkísérik a színészek sorsát, állomáshelyeit, ízlését. Korszakunkból főként Kelemen László (talán az első magyar színigaz-

⁴⁰ Uo. 70–71.

⁴¹ Uo. 64.

⁴² A kérdésről bővebben vö. DOBÓ Sándor: *Népszínművek dalai*, Budapest, 1934.; KERÉNYI Ferenc: *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*, Budapest: Pest Megye Monográfia Közalapítvány (Előmunkálatok Pest megye monográfiájához 3.), 2002, 233–234.

⁴³ *Dalfűzérke*, i. m. Első füzér, 1844, III–IV.

gató hasonnevű fia?) kottás verseskönyve (1828, STOLL 1283) tanúskodik ilyen hatásokról.

Arról, hogy Petőfi a pályakezdő éveiben milyen népies dalokat ismert, még egy adalékunk van: néhány népdalszöveg, amelyet a Kisfaludy Társaság felhívására küldött be, s 35. sorszámmal bizonyára maga Erdélyi János leltározta legkésőbb 1845 tavaszán.⁴⁴ Eredetileg öt dalt tartalmazott a kis kézirat – a több száz hasonló küldemény közt igen szerény terjedelműnek számít! –, de Petőfi még ebből is kihúzta a *Nem anyától lettél* kezdetűt, mivel az épp ekkor jelent meg Kecskeméthy Csapó antológiájában. Láthatóan olyasmit akart küldeni a Társaságnak, ami különleges vagy ritka. Ez a szándéka csak részben valósult meg. A négy dal nem tűnik a folklór legrejtettebb kincsének, mindazáltal Erdélyi (talán gesztusképp) mégis közölte az egyiküket, megrövidítve.

A leghosszabb, hét szakasznyi szöveg a *Gulyásnóta* (*Nem bánom, hogy parasztnak születtem*, 1823/1826), amelyet Mátyási Józsefnek tulajdonítanak, de ezt még nem sikerült bizonyítani.⁴⁵ Ez a folklorizálódott műköltői alkotás már évtizedek óta közismert volt,⁴⁶ részben korábbi, 4×10-es szövegcsaládok darabjaival keveredett.⁴⁷ Petőfi épp ilyen kontaminált formában jegyezte le, az egyik sorpárhoz még alternatív megoldást is adott. Népdalnak tartotta a verset, jóllehet Mátyási még élt, mikor az ifjú költő beküldte a *Gulyásnótát* a Társasághoz... (Egy évvel később Kecskeméthy Csapó ugyancsak név nélkül adta ki, négy strófával.⁴⁸) Hatását számos Petőfi-vers viseli magán, tehát legfontosabb közköltészeti előképei közé sorolhatjuk.

A *Be szépen szól az a klárnét* kezdetű töredék egy hosszabb zsáner részlete lehet, s aligha tarthatjuk eredeti népköltésnek. Erdélyi János eltérő változatban közli a *Be szépen szól a muzsika* kezdetű dalszöveg 2. szakaszaként.⁴⁹ A *Rongyos csárda, nincs teteje* kezdetű rablóballada vagy inkább zsánerdal a csárdában kirabolt zsidó asszonyról szól; közvetlen párhuzama eddig még nem került

⁴⁴ MTAK Irodalom 8r 206/35. (Ma áthelyezve egy másik dobozba, itt gépiratos másolata található.) A szövegek közlése: PSÖM V. 162–163. Lásd még: SEBESTYÉN Gyula: Petőfi népdalgyűjtése, *Ethnographia*, 25. évf. (1914), 193–207.; KERÉNYI Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete* i. m. 153.

⁴⁵ Mátyási kéziratai nemrégiben a Magyar Nemzeti Galéria Adattárában bukkantak fel Ferenczy Istvánnal folytatott levelezésével együtt. Erről bővebben: NAGY Krisztina: Mátyási József ismeretlen kéziratai Ferenczy István hagyatékában, in: *Doromb. Közköltészeti tanulmányok* 2. (szerk. Csörsz Rumen István), Budapest: reciti, 2013, 57–68.

⁴⁶ A szövegcsaládról bővebben: SEBESTYÉN: i. m. 196–197.; TERBE Lajos: A *Gulyásnóta* története, *ItK*, 60. évf. (1956), 477–482.

⁴⁷ Gyakran kontaminálódik pl. az *Úgy tetszik, hogy jó helyen vagyunk itt* kezdetű 18. századi mulatódal egyik részletével: *Bort nem iszom, fogadásom tartja*, lásd ennek kritikai kiadását: RMKT XVIII/8. 514.

⁴⁸ KECSKEMÉTHY CSAPÓ: i. m. Negyedik füzér, Pest, Emich Gusztáv, 1846, 26. sz. A szlovák, sőt morva népzene is tele van a 19. századi magyar népies műdalok, majd nóták dallam- és szövegtöredékeivel.

⁴⁹ ERDÉLYI, i. m. III. (1848), 146. sz.

elő korabeli gyűjteményből. Sebestyén Gyula az Alföldről (Kálmány Lajos: *Koszorúk*, II. 76; 24. sz.) és Somogyból (Vikár Béla gyűjtéséből) idézi, ezek viszont közelebbi rokonai egymásnak, mint a Petőfi-féle variánsnak.⁵⁰ Erdélyi csupán ezt közölte Petőfi küldeményéből, s valóban kevésbé közismert, mint a többiek. Az utolsóként leírt *Érik, érik a cseresznye haja ha* kezdetű vándorstrófa ugyanis már az 1810-es évektől előfordul, kissé parafrázálva Fábíán Gábor egykori pápai diák gyűjteményében (1810; STOLL 612), ugyancsak Pápán, Vári Szabó Sámuel, a későbbi református lelkész és növénynevelő énekeskönyvében (1834, STOLL 803) – amelynek végén egyébként Petőfi-másolatok is találhatóak –, illetve Kelemen Lászlónál (1828, STOLL 1283), ami gyaníthatóan színészközeli forrás. Egy ugyanilyen versformájú dalt Arany János is feljegyzett gyűjteményébe *Ha láthatom galambomat* kezdettel.

A Petőfi-népdalküldemény mérlege tehát a kihúzott szöveget is ide számítva: három, évtizedek óta országosan ismert szövegcsalád, egy egyedi népies töredék és egy talán valóban paraszti eredetű rablósáner. Petőfi kétségkívül mást is ismert, de láthatóan nem tudta – ahogyan szinte egy kortársa sem – elkülöníteni a széles körben terjedő népies műdalok közköltészeti hagyományát a paraszti folklórban keletkező s csak ott variálódó dalkincstől. Nem véletlen, hogy a *János vitéz*hez felhasznált hazugságmese-motívumokat is főként a népmesék hatásával magyarázta a szakirodalom, holott – mint a közelmúltban Bognár Péter felvetette⁵¹ – igen valószínű, hogy Petőfi nemcsak innen, hanem a közköltészetben már a 17. század végén felbukkanó hazugság-motivikából is merített. Láthattuk: ezeket az inspirációk semmiképp sem szabad elválasztani egymástól, olyannyira szorosan összefonódtak az értelmezői tudatban és tudat alatt is.

„Dalt dalra költök”, avagy Petőfi-versek közköltészeti előképei

Bár nem könnyű konkrét kapcsolatokat találni egyes közköltési szövegek és Petőfi korai lírája között, láthattuk: mind a kollégiumi, mind a színészi időszakban spontán találkozások százaira kerülhetett sor a divatos népies műdalokkal és vegyes, énekelhető populáris versekkel. Amit innen megörökölhetett, nem más, mint a *társasági dalműfajok megíratlan poétikája*: a bordalok, mulatónóták duhaj kiáltásai, kiforgatott világképe, a tréfás korhelypanaszok szórakoztató és egyben intő-oktató karaktere, a deviánsok (betyárok stb.) dicsekvései, a párbeszédes szerelmi zsánerek, a dalküszöbök és így tovább. Mindezek tudatos használata végigkíséri ezeket az alkotói éveket akkor is, ha néha egészen más hangon szeretne szólni a költő. Leegyszerűsítve: a romantikus, ér-

⁵⁰ SEBESTYÉN: i. m. 202–203.

⁵¹ BOGNÁR Péter: A János vitéz közköltészeti forrásai: a hazugságmesék, in: *Doromb. Közköltészeti tanulmányok 2.*, i. m. 231–240.

zékeny, lírai és egyedi én-beszéd mellett fenntartja a kihelyezett, szerepjátszó én-beszéd lehetőségeit is, amely a közdalok bejáratott figuráinak álarca mögé rejthető, s még inkább: közköltészetes, hagyománykövető – vagy azzal néha játékosan ironizáló – beszédmóddal álcázható. Kerényi Ferenc joggal hívja fel a figyelmet *A helység kalapácsa* soraiban megbúvó kettős költői nézőpontra: egyrészt a férfitársaságok néha keresetten ordenáré humora, a közköltészetes-diákos attitűd „sokfelé vagdalkozásai”, tekintélyrombolása hatja át, másrészt azonban sajátos fricska és eltávolodás korábbi, népdalszerző önmagától is.⁵²

Saját verseit Petőfi összegyűjtve, egy rongyos kéziratban hordta magával,⁵³ amely csak töredékesen maradt az utókorra. Ez nemigen különbözteti meg az ismeretlen költőtársaktól, s könnyű elképzelni, mennyire sebezhetővé tette a korai életművet. Bizonyos, hogy még ma sem minden verset ismerünk ezekből a hányatott évekből. Ami ránk maradt: sokféle, széttartó, kísérletező, hangkereső, de roppant igényes. Mégis mintha minden vers más és más költő keze nyomát viselné; szóhasználatuk, metrikájuk sokféle divat és poétikai hagyomány lecsapódását jelzi.

Petőfi korában a szerzőfogalom már kevésbé olvad bele a közköltészet anonimitásába: emiatt eredetien kellett írni, még ha topikusan is. Épp ezért nem annyira a szó szerinti populáris idézetektől közköltészetesek Petőfi dalai, mint Gvadányi, Csokonai, Fazekas, Pálóczi Horváth Ádám és a kortárs Czuczor hasonló versei, inkább a bennük újraíródó közköltési alapképletek, poétikai alaphelyzetek, műfaji jellemzők miatt. A *topogenezis* működése megnehezíti annak megállapítását: vajon melyik *konkrét* szövegforrásra vezethető vissza egy adott új mű? A méhek, méz és csókok állandó képsorát például nemcsak Csokonai verséből ismerhette Petőfi, de kétségkívül onnan is⁵⁴ – akárcsak a páros gerlicék és magányos emberek ellentétét⁵⁵ vagy az elraboltszív többször visszatérő képét.

Próbáljuk meg vázlatosan, stílusrétegek szerint szétválogatni a főbb közköltészeti hatásokat a korai életműben!

Diákpoezis, alkalmi és mesterkedő hagyomány, régies közköltészet

A régi (17–18. századi) magyar közköltészet és annak előzménye, a vágáns líra hatásait csak néhány vers őrzi. Egyikük különösen érdekes, a *Kördal* (1843)⁵⁶ ugyanis voltaképp paródiának készült a Kisfaludy Társaság pályázatára, amely a fennkölt kördalműfaj megújítását tűzte ki célul. Petőfi ugyan nem nyerte

⁵² KERÉNYI: *Petőfi Sándor élete és költészete* i. m. 141.

⁵³ Uo. 119.

⁵⁴ Pl. PSÖM 1. 41. sz. (*Méz és csók*); uo. 43. sz. [*Fürge méh...*].

⁵⁵ Pl. *Járnak, kelnek...* PSÖM 1. 71. sz.

⁵⁶ PSÖM 1. 98. sz.

el a pálmát, de feltűnést keltett a pályázatba foglalt poétikai hagyománnyal szembeni lázadó, degradáló hangütéssel⁵⁷ – amely esetünkben egy 4×8-as, népiesnek szánt forma és beszédmód ötvözetét jelentette egy középkori vágáns ivónóta toposzával. Az *In taberna quando sumus* kezdetű dal a *Carmina Burana*ban maradt ránk, tehát legkésőbb a 13. század végén már feljegyezték, de mégsem túlzás kapcsolatról beszélni. Egyrészt a vers töredékes változata – épp az, amire Petőfi utalni látszik – néha a *Vinum bonum et suave* paródia részeként terjedt el a kora újkorban, s még a kódex felfedezése (1803) és hivatalos német kiadása (1847) előtt, saját úton is eljutott például a debreceni kéziratokig. Hatással volt Pázmándi Horvát Endre *Cifra beszéd, hegedűszó* kezdetű mulatónótájára is.⁵⁸

In taberna quando sumus,
Non curamus quid sit humus.
Sed ad ludum properamus,
Cui semper insudamus.
Quid agatur in taberna?
Ubi nummus est pincerna
Hoc est opus ut queratur
Sed quid loquar audiatur.

Míg kocsmában jól időzünk
föld bajával nem törődünk,
kockát, kártyát kevergetünk,
ugyan nekiveselkedünk.
Mit csinálunk a kocsmában?
pénz nyit pincét általában,
ez kérdésünk magva éppen,
hallgassátok, elbeszélem.

(Fordította: Weöres Sándor)

Ami különösen közel engedi ezt a térben és időben távoli latin kocsmadalt, az épp a T/1. személyű megfogalmazás, ami elég ritka a magyar mulatónóta-repertoárban. Aki duhaj, az E/1-ben szokott önmagáról dalolni mifelénk, az „Igyunk!” biztatás pedig értelemszerűen felszólító módúvá teszi az e műfajba tartozó szövegeket. A T/1-es kijelentő mód a 18. században a latordicsekvések

⁵⁷ PSÖM 1. 443. (jegyzetek)

⁵⁸ E szövegcsaládok hazai összefüggéseiről bővebben lásd Csörsz Rumen István: „Vinum facit rusticum optimum latinum”. Latin bordalok a XVIII–XIX. századi magyar közköltészetben, in: „Nem súlyed az emberiség!... *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára* (főszerk. JANKOVICS József, felelős szerk. CsÁSZTVAY Tünde), Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 349–358.

(pl. a *Tobzódóké* terjesszük a szerző elé a kérdést)⁵⁹ vagy a nemzetiségcsúfólók hangneme: „Mi vagyunk X (deviáns közösség), így cselekszünk...” Az már Petőfi leleménye a középkori diákok latin énekén túllépve, hogy magyar falusi gazdákra cseréli a szereplőket, akik láthatólag a kocsmába menekülnek hazulról (a „holtig ivás” motívuma azonban a leghíresebb vágáns dal, Archipoëta *Gyónásának*⁶⁰ hatására terjedt el).

Bús az ember, ha nincs kedve;
Borba van a kedvmag vetve.
Hát azért iszunk mi mindig,
Meg sem állunk tíz-husz pintig.

Van minékünk pincénk, házunk,
Mindazáltal itt tanyázunk,
Itt tanyázunk naphosszában,
Itt tanyázunk a kocsmában. [...]

Hát azért csak iddogálunk,
Míg fel nem kötik az állunk,
Iddogálunk naphosszában,
Iddogálunk a kocsmában.

Pest, 1843. július-augusztus

Az *Ujság*⁶¹ című vers mitológiai apparátusa, majd a költő mennydörgésszerű gyomorkorgása szintén visszatérő motívumnak számít a vágánsoktól Janus Pannoniuson át (közelebbi előképként) a Csokonai-követők obszcén mítoszparódiáiig.⁶² A *Deákpályám* sokat idézett latin–magyar keveréknyelve a táblabíró világban állandó humorforrásként szolgált az anekdotáktól az iskolai színjátékokig, sőt Bessenyei *Filozófus*áig, ahonnan Szirmay Antal is elrettentő példaként idézi (1804) a jogász latinba fúló, már csak kötőszavaiban magyar szövegét.

⁵⁹ Az Aranka György kéziratában (1782 k.) fennmaradt lator mulatódal kritikái kiadása: *Középköltészet 3/A. Történelem és társadalom* (s. a. r. Csörsz Rumen István – KÜLLŐS Imola), Budapest: Universitas–Editio Princeps, 2013 (Régi Magyar Költők Tára, XVIII. század: 14), 228. sz.

⁶⁰ Archipoëta (egyesek szerint Gualterus de Mapes) tréfás gyónása nem más, mint a korhely középkori vándordiákok zuhlott életformájának felmagasztalása; többnyire *Meum est propositum in popina mori* vagy *Fertur in conviviiis...* kezdettel. Hazai ismertségéről: CSÖRSZ: *Vinum facit...*, i. m.

⁶¹ PSÖM I. 32. sz.

⁶² Ízelítők e műfajok hazai terjedéséből pl. SZILÁGYI Márton: „Alkalmatosságra írott versek”, avagy vidám férfikompániák humora. Csokonai, Arany és a közéleti hagyomány, *Bárka*, 11. évf. (2003), 5. sz., 53–62.; POLGÁR Anikó – CSEHY Zoltán: Korinna és a vénasszony. Pálóczi Horváth Ádám és a latin műfordítás, in: *Magyar Arión. Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről* (szerk. CSÖRSZ Rumen István – HEGEDŰS Béla), Budapest: reciti, 2011, 219–239.

E tréfák lényege, hogy csak a kiválasztottak, a latinul tudók értik a tényleges utalásokat, a többiek számára halandzsa. Ugyancsak közköltészeti hatás, hogy a vers végén a latintudással felvértezett diák a katonai életpályára tér át, vagyis az értelmiségi lét nagy riválisa felé lát kiutat. A 18. századi rokon szövegek épp ugyanezt sugallják: a sok kényszerű tanulás, a gyötrelmes iskolaévek után a katonai szolgálat egyet jelent majd az érvényesüléssel, a karrierrel.⁶³ Szintén egy középkori eredetű (vö. *Dulce solum natalis patriae*), de a reformkorban is virágzó diákműfajt, a kollégiumtól és barátoktól búcsúzó énekeket idéz az 1840. január 21-re datált *Bucsú (Irányen a sors boldogságom ellen, / Pozsony! körödből ismét messze hit...⁶⁴)*, amely éppúgy a katonaság felé továbblépő hajdani diák monológjaként szólal meg.

A 18–19. századi mesterkedő költészet egyik fő vonása az „iparművészies jelleg” (Horváth Iván),⁶⁵ amelyet nemcsak a metrikára, hanem az egész poétikai eszköztárra kiterjeszthetünk. Akárcsak Csokonai, Petőfi is ragaszkodott a jól bevált rímzavakhoz, versmondatokhoz vagy -szintagmákhoz. Ebben nem kell feltétlenül közköltészeties vonást látnunk, de a jelenség e körben sokkal gyakoribb, s néha a stílusrétegek közt is átjárást teremt. A *Disznótorban* (1842 vége) zárósora voltaképp parodisztikusan vetíti előre a fennkölt *Jövendölés* (2 héttel későbbi) egy sorát és szintaxisát:

Disznótorban:
Egy gömböc legyen a
Magas ég,
És mi a gömböcben
Töltelék!

Jövendölés:
Pokollá lett az érzelemláng,
És ő a lángban martalék...

A közköltészeties beszédmód gyakran archaizálással párosul. Költőnk egyik korai álneve, a *Múzsafi* például a 18. századi kollégiumi költészetet idézi, ahol a diákokat nevezik a Múzsák fiainak, Minerva seregének, Apolló nyájának. Értsd: 'az elit tagja vagyok'. Petőfi azonban nem ritkán valódi stílusimitációval él a régi popularitás jegyében, persze többnyire gondosan kerülve a szó szerinti intertextualitást. A 17. század egyik legnépszerűbb – legalábbis a 18–19. századra azzá vált – szerelmi panaszdala, a *Bolondság volt nádhoz bízni* kezdetű vers (és a benne megbúvó toposz) visszhangját például nagyon választékosan dohogja Petőfi legkorábbi epikai kísérletének, a *Kuruttyó* I. részének mérges cigányembere:

⁶³ Vö. *Haj, dínom-dánom, míg élek is, bánom, hogy elhagyám szép országom...* (katonának felcsapott diák búcsúja); kritikai kiadása az RMKT XVIII. III/A kötetében, sajtó alatt.

⁶⁴ PSÖM 1. 15. sz.

⁶⁵ HORVÁTH IVÁN: Magyar ritmus, *Alföld*, 51. évf. (2000), 2. sz., 3–21. (különösen: 7–10).

Hitem asszony esküvő szavának,
De hiszek már inkább karcsu nádnak,
Hogy kerengő forgósél viharja
Lenge szálát földre nem csavarja.⁶⁶

Kirí a Petőfi-életműből egy kevésbé ismert szerelmes dalocska is, amely a 18. századi virágénekek és a rokokó szerelmi líra szóhasználatát és rímeit idézi. Talán dallamkövető vers (10, 10, 12, 12)?

Te szívemnek szép gyönyörúsége,
Mért van szivednek kőkeményisége?
Csakugyan meg akarsz,
Meg akarsz ölni hát?
Vagy mért nem enyhíted
Szeretőd fájdalmát?

*Duna-Vecse, 1844*⁶⁷

Szó szerinti közköltészeti idézet viszont az *Ebéd után* című helyzetdal nyitó sora: *Ugy jól laktam, hogy még!...* Ez egy 18. századi asszonycsúfolóban terjedt leginkább, ahol a részeg feleség a vendégekkel kacérkodik:

Ó, te kedves vendég,
Úgy szeretlek, hogy még!⁶⁸

A *Kuruttyó* II. része a verbuválás emlékét őrzi, talán egy korábbi toborzódal idézetével:

S jó toborzó víg legények
Cifra serge,
S énekelnek sarkantyújok'
Összeverve:

„Jöszte, pajtás, közénk, csapj föl
Katonának,
Szép szolgálni a kirájnak
És hazának [...]"⁶⁹

⁶⁶ PSÖM 1. 26. sz. I.; 22. A 17. századi alapszöveget ugyancsak megtaláljuk Bátky Károly kecskeméti dalgyűjteményében (MTAK Irodalom 8^r 206/31. 11b).

⁶⁷ PSÖM 2. 158. sz.

⁶⁸ RMKT XVIII/4. 20. sz., belső strófák részeként; Bartalus István sorozatából, kontaminált helyzetben: uo. 383.

⁶⁹ PSÖM 1. 26. sz. II.

A *Változó izlés* című, 1842-re datált pápai vers – mint arra Kiss József és Martinkó András jegyzetei utalnak – szintén egy közköltési toposzt fejt ki részletesen, átstilizálva (akárcsak harminc évvel korábban Pálóczi Horváth Ádám, aki éppígy „hígította fel” a közismert nótát): „Mint szerettem a cseresznyét / Gyermekéveimben én!” – az előképben: „Mikor én még gyermek voltam, / A dióért majd megholtam.” (Először az 1770-es évek végén bukkan fel Sárospatakon magyarul és latinul.) A gyümölcsre vágyakozó gyermek és a lányok iránt érdeklődő ifjú ellentétpárján azonban Petőfi még egyet csavar. A női csók édességét ugyanis egyetlen dolog múlja felül: a ménesi bor..⁷⁰

Népies közköltészet

A szövegszintű előképeknél – amelyekből jó néhányat már azonosítottak a Petőfi-kutatók – még fontosabbnak látszanak a metrikai áthallások. Dióhéjban: a legismertebb Petőfi-„népdalok” versformái valamennyien már legalább egy-két évtizede bejáratott, divatos metrumok voltak.⁷¹ (15. sz. kép) A 4×8-as versforma minden irodalmi korszakunkat végigkíséri, s ha nem is feltétlenül „ösi”, de mindenképp kiforrott, erős poétikai hagyományt őriz, s mindig modellként szolgált. Ekkoriban főként népiesnek tartották, Petőfi népdalküldeményének öt szövegéből kettő ilyen metrumú. Egy kevésbé ismert zsánerke Neumann Károly kéziratából, amelyet talán Petőfi is hallhatott Aszódon:

Hej nem azért jöttem ide,
Hogy a bundám itt igyam be.
Hol a bundám, hol a baltám?
Hadd menjek a lovam után.⁷²

A háromütemű 9-es (4+2+3) valószínűleg délszláv hatásra került a magyar irodalomba, s a strofa rokonait már a 18. századi közköltészet (*Gyere be, rózsám...*-típus, 1800 után a *Sárga csizmás Miska sárban jár* változatai), majd az azt imitáló műköltői alkotások is népszerűsítették (Csokonai: *Csurgói kincsem, hallod-é...*; Kazinczy: *Fekete szemű szép hölgyecske...*; Vitkovics: *Hej, juhászbojtár, hol a juh...*; Kis Áron: *Galambom, szalmás üvegem...* stb.). Petőfi korában a legismertebb ilyen metrumú műnépdal talán Gaal József *Peleskei nótáriusának* (1838) dudaszóra énekelt bús nótája, a *Hortobágyi pusztán fúj a szél* volt, amely költőnk műveire is hatással volt. A fölényesen és invenciózusan kezelt

⁷⁰ PSÖM 1. 58. sz.

⁷¹ Az alábbi vázlatos áttekintéshez lásd még a 18. századi előzményeket Csörsz: *Szöveg szöveg hátán* i. m. 58–66.

⁷² Neumann Károly *énekeskönyve* (1837–1840) STOLL 1354. sz. 75a.

versformát Petőfinél nagyon sokféle műfaj képviseli a *Disznótorbantól* a *Nem megyek én innen sehova* hetyke soraiig vagy a *Lopott ló* betyárromantikájáig.

A 4×10-es ugyancsak virágkorát élte ekkoriban. A korábbi 5+5-ös tagolású versek szinte teljesen eltűnnek; a reformkorban szinte egyezményessé válik a 4+6-os beosztás, épp a „szerbus manier” a délszláv epikus és lírai sortípusok hatására. Az említett *Gulyásnótán* és a *Cserebogár-nótán* túl Petőfi számtalan ilyen dalt ismerhetett, s ugyancsak könnyű kézzel írt újakat.

A 4×11-es versforma első nagy korszaka a 16. század volt (epikus és gyülekezeti énekek formájaként), ismertségének mélypontja pedig a 18. század, amikor alig néhány szövegcsalád képviselte. A 19. század elejétől lassú erősödésnek indul, az 1820–30-as években pedig már kifejezetten gyakori, gondoljunk az olyan szövegcsaládokra, mint a *Deres a fű, kedves lovam, ne egyél* (1821-től), a *Beszegődtem Tarnócára bojtárnak* (Szigligeti A csikós című népszínművéből) vagy a *Jár a leány a virágos mezőben* (1830-as évek vége). Ezek az új stílusú magyar népdalok előretörését is jelzik, nem véletlen a metrum és e dallamtípusok kapcsolata. Az ereszkedő végpont lassulása láthatólag Petőfit is megihlette, erre utalnak a külön tördelt 3-as félsorocskák, mintha a szöveg képe is az előadást, a látszat-sortörést sugallná.

Ezt a versformát képviseli Petőfinél (sokadmagával!) a *Kinek nincsen szeretője, bort igyék* kezdetű bordal. Előképe egy szerelmi panaszdal lehetett, amely voltaképp egy 4×8-as dal 4×11-re duzzasztott változata. A fülöpszállási – talán személyesen ismert – Tóth István kottás kéziratában is ránk köszön:

Kinek nincsen szeretője babája;
Menjen el a' zöld erdőbe bújába:
Irja fel a' fa levélre sorjába;
Hogy nints néki szeretője babája.⁷³

Az összetett, „heteromorf” versformák között is találunk néhány tanulságos megoldást. Már Kiss József említést tett a Neumann-daloskönyv egyik verséről, amely a *Hull a levél...* refrénjéhez adhatott ötletet:

Ez a karom, ez az egyik
Jobban karol mint a másik.
Ne haragudj' édes,
ne haragudj kedves!
Édes, kedves galambocskám.⁷⁴

Ugyancsak a népdalos hangütésű közköltészetből való az egykori 4×6-os formát egy sorral – néha csak belső ismétléssel – megbővítő versforma, például

⁷³ Tóth István: *Áriák és dallok* (1832–1843) STOLL 786. sz. 119.

⁷⁴ Neumann Károly *énekeskönyve* (1837–1840) STOLL 1354. sz. 75b.

a *Mért nem jöttél akkor, mikor parancsoltam* vagy az *Azt mondják, nem adnak engem galambomnak* kezdetű dalokban találkozunk vele. Petőfi is egy keserveset ír ebben a formában:

Virít a kikirics –
Csak viríts, csak viríts...
Én ugy is hervadok,
Hervadok, száradok,
Csak viríts, kikirics!⁷⁵

A 17–18. századi ungarésca-elvű strófatípusok egyik kései rokona a 8, 8, 8, 8, 4-es metrum. Petőfinél a tántorgó részeg ember dalához társul, aki versben is csuklik, s a toldott félsorocska nem más, mint az előtte lévő teljes sor második fele. Ezt a technikát ugyancsak közköltési emlékekből meríthette, a 18. századi alaprepertoárban például ezt a metrumot képviseli a *Hol vagy te már, nyalka kuruc* kezdetű gúnydal, a *Fut az oláh hegyoldal* kezdetű latorének és a *Ki nem kapott szeretőre* kezdetű moralizáló dalocska – s ha nem is szoros félsorismétléssel, de *aa bbb* rímcsoportosítással vagy refrénnel.

Meredek a pincegádor,
Nehéz teher az a mámor,
Haza felé mendegéltem,
Terhem alatt összedőltem –
Összedőltem!⁷⁶

Bár ritka, de akad példa a *Nemzeti dal* 8, 8, 8, 8 | 8, 3, 8, 3-as alapképletére is. Nem csoda, hogy már 1848. március 15-én este énekelhető volt: Egressy könyvnyűszerrel alkalmazott rá egy régebbi dallamot, később pedig több új megzenésítése készült.⁷⁷ A kétféle sortípus (nyolcas és tizenegyes) találkozására – igaz, fordított sor – szintén van közköltészeti példánk, méghozzá épp Neumann Károly kéziratából:

Ha felülök fakó lovam hátára,	11
Elnyargalok a babám udvarára.	11
Vár az engem vacsorára,	8
Piros paplanos ágyára. (45b)	8

Petőfi első kinyomtatott versei, mint említettem, a *Népbarát* című kalendáriumban láttak napvilágot. Közülük az egyik (*Mi haszna, hogy a csoroszlya...*, Pápa, 1842. július előtt) a népies műdal legismertebb korabeli képviselőjének,

⁷⁵ PSÖM 2. 132. sz.

⁷⁶ PSÖM 2. 159. sz.

⁷⁷ TARI: *A Petőfi-versek...* i. m. 24.

Czuczor Gergelynek a stílusát tükrözi vissza. Ugyanilyen jellegű a *[Jön az ősz, megy a gólya már...]*,⁷⁸ amelynek egyszerű fogalmazású sorai közé magyarázó, a logikát erősítő (ám emiatt kissé erőltetett) szövegrészeket szúr be. Önálló elemzést érdemel, hogy a kohézió, a megkomponáltság, a „haladványosság” elvének néha kényszeredett követése miatt és mikor lett általánosan jellemző a reformkori népies műdalokra. Mintha a közköltészet variálódási lehetőségeit, a logika és az asszociációs háló szabad újraszövezését tudatosan akadályoznák az igényesebb (vagy magukat annak tartó) költők, s az érzelmi-lelkiállapoti egységeket leíró vándorstrófiákat a narratíva és a logika segítségével próbálják összekötni vagy közelíteni egymáshoz. Ez a technika Czuczornál tetőzik, s az ő zsánerdalai mintául szolgáltak az egész korszakban.⁷⁹

A fentiek legjobb kompromisszuma egy nagyon hagyományos szerkesztésű vers, a *Hírös város az Aafődön Kecskemét...* (1844). Szándékos allúzió, egy nyelvjárásias „ál-lelet”. Előképeiről már a kritikai kiadásban olvashatunk, csupán az 5. szakasz (*Be-benézök a bugaci csárdába...*) közköltési háttéréhez volna még egy adalékom. Az alábbi versszak még szövegkezdőként is szerepel az 1820-as évektől – az első adat épp Páparól való –, az alább idézett változat pedig egy debreceni gyűjteményből, ahol még a helyszín is azonos:

Ha betekintsz a' Bugátzi Csárdába,
Bort iszik a' szegény Legény buvába,
Mig a' Csárdásné jóféle italt hoz,
Paripáját megköti az Ágashoz.⁸⁰

A *[Kakasszóra hajnal ébred...]* kezdetű versben a *Mi vagyok?* típusú önértelmező kérdés – mely végigkíséri Petőfi pályáját, lásd a Petőfi Irodalmi Múzeum új kiállításának, illetőleg e kötetnek a címét – még közköltészeti módon jelenik meg, kicsit a harmatvölegényről szóló, eredetileg románból fordított balladás dal hatására (Felsőmagyarországi Minerva, 1831). Más kérdés, hogy a kakasról mondottak egy idő után inkább a kakukkra érvényesek...

Kakasszóra hajnal ébred,
Én lányokkal nem beszélek,
Mert ha szólok ő hozzájuk,
Hajnal lesz a két orcájuk.

⁷⁸ PSÖM 1. 65. sz.

⁷⁹ Bővebben lásd MÓSER Zoltán: *Körülvesznek engem a dalok. A népdalgyűjtő és népdalíró Czuczor Gergely, Zsámbék – Dunaszerdahely*, 2000.

⁸⁰ *K. R. gyűjteménye* (1839–1843) STOLL 833. sz. 7. csomó, 5–6. *Csárdás* címmel, az utolsó szakaszban Angyal Bandi említésével (talán színpadi dal?). Más változatokban a szegedi, a gyantai vagy a gyehennai (!) csárda szerepel.

Igy valaki azt gondolná,
Én is kakas vagyok talán;
S hejh a kakas hamis madár,
Untalan más fészekhez jár.

Pedig én kakas nem vagyok,
Hanem fülemile vagyok,
Egy a fészkem, egy a párom,
Egyért élek a világon.⁸¹

Ami könnyebben belesimult a hagyományba, még mai fogalmaink szerint is szélesebben közkinccsé válhatott. Ennek a szédítő terjedésnek a példája a *Hortobágyi kocsárosné, galambom*, amelyet 1843-ban közölt az *Athenaeum*, de már 1844-ben népdalként, folklorizált formában bukkan fel Kecskeméthy Csapó Dániel *Dalfűzérkéjében* (II. 7. sz.).⁸² Ugyanebben az évben a Kisfaludy Társaság népdalgyűjtő felhívására többen is beküldték, például Molnár Ádám a Pest megyei pöszéri pusztáról, illetve Bátky Károly Kecskemétről.⁸³ Hasonlóan telitalálat közköltészeti szempontból a *Nem ver meg engem az Isten* (1844),⁸⁴ amely később valóban felbukkan a népköltészetben is. Nemcsak az egykorú népies műdalokkal alkot párhuzamot, hanem a magyar közköltészet legpatinásabb rétegét alkotó 17–18. századi szerelmi panaszdalokkal is, ezt a 4×8-as metrum és a vádló és hárító, „késő már!” hangütés egyaránt erősíti. A bordalok, mulatónóták Petőfi-féle altípusai közül a szatirikus korhelypanaszok és -dicsekvések legfeljebb néha külön szóhasználatukkal emelkednek ki az anonim mezőnyből; nem véletlen, hogy a *Szomjas ember tünődése*⁸⁵ az 1870-es években Bartalus István kéziratában már dallammal együtt népdalként köszön ránk.

Népszerű műköltői alkotások

Nem szentségtörés, ha végül néhány műköltői szöveg hatásáról tudósítunk, ezek ugyanis épp annyira közkinccsek voltak egyes körökben (diákság, falusi értelmiség, köznemesség stb.), amilyenekké Petőfi némely dalai váltak a 19. század folyamán.

Csokonai évtizedekre meghatározta a magyar népszerű irodalom szóhasz-

⁸¹ [? Pápa, 1842 nyarán] PSÖM 1. 66. sz.

⁸² PSÖM 1. 373.

⁸³ MTAK Irodalom 8° 206/16. 27, ill. MTAK Irodalom 8° 206/31. 4a. Mindkét esetben 5 sakkal szerepel, tehát nem Kecskeméthy kiadásából vették át. A szerzőt viszont ők sem jelölik. A kecskeméti adatra KERÉNYI Ferenc is felhívta a figyelmet (KERÉNYI: *Petőfi Sándor élete és költészete*, i. m. 154).

⁸⁴ PSÖM 2. 124. sz.

⁸⁵ PSÖM 2. 121. sz.

nálatát, oly sokszor adták ki, másolták le és énekelték verseit. Nem meglepő, hogy az egyik legkorábbi Petőfi-vers, az 1838-ban Selmeceen írt *A hűtelenhez* is az *Esküvés [Esküszöm! szép Lilla, hidd el...]* emlékét őrzi rímeiben és erőteljes trochaikus lüktetésében:

CSOKONAI:

Esküszöm, hogy míg csak élek,
Más szerelmet nem cserélek;
Vagy LILIM, vagy – senki sem.

PETŐFI:

Hő szivem tiéd csak drága lélek!
Esküszöm, hogy csak tenéked élek,
Szűnjenek könyűid, bánatid.⁸⁶

Ha szerzői szövegnek tekintjük a Mátyási Józsefnek tulajdonított *Gulyásnótát*, akkor a legfontosabb, de már korábban azonosított populáris szöveg- és motívumforrást tisztelhetjük benne. Részletes elemzése megtalálható a szakirodalomban, én most csupán a 18. századi közköltészet dicsekvő, kérkedő monológjainak hatására hívnám fel a figyelmet, amely éppúgy jellemzi Mátyási versét, mint a nyomában sarjadt Petőfi-dalokat és anonim alkotásokat. Sebestyén Gyula utalt rá, hogy a variálódás során összetalálkozhat a forrásul szolgáló mű az utóddal, a követővel. Petőfi *Pusztán születtem...* kezdetű dalát például a Mátyási-vers parafrázisának tarthatjuk, s megesett, hogy e vers a népi emlékezetben „visszakerült ugyanabba a népdalba, a melyből a költő motívumát vette”.⁸⁷ A szintén a *Gulyásnótából* merítő *Alku* is folklorizálódott, olyannyira, hogy Erdélyi János az 1847-ben megjelent II. kötet 226. lapján népdalként adta ki – holott pontosan tudta, mit írt Petőfi, hiszen ugyanitt a *Hortobágyi korcsmárosné, angyalom...* a szerzői fejezetbe került. A költő mégsem zúgolódott: ez nagy sikernek számított.⁸⁸

Bajza hatását több korai versben kimutatták a kutatók, az alábbi részlet tovább bővíti ezek sorát. Bajza egyik legismertebb versének, az *Isten hozzádnak (Bércről visszanéz a vándor..., 1834)* jellegzetes szóhasználatát idézi ugyanis Petőfi egyik epigrammája (1841. jún. 23.): *Ujra mosojg a táj*⁸⁹ – Bajzánál: *ott mosojg a róna táj*. Ezt a verset néhány társával (pl. *Múltadban nincs öröm*) a reformkor számos kéziratában megtaláljuk; Petőfi fülében is ott csenghetett ez a finoman rebellis töltetű búcsúdal.

⁸⁶ PSÖM 1. 2. sz.

⁸⁷ SEBESTYÉN: i. m. 206.

⁸⁸ Uo. 207. Az *Alkura* szerinte Molière *Mizantropjának* egyik betétdala is hatott, amelyet színészként ismert meg.

⁸⁹ PSÖM 1. 37. sz.

Pápán, 1841–1842 fordulóján készült el „Németből Schiller után” az *Iffu a pataknál* című vers új fordításával. Ez ekkoriban már évtizedek óta közkezen forgott Magyarországon, elsősorban Szemere Pál fordításában, s kottás feljegyzései arra utalnak, hogy az énekelt hagyományban is megtalálta helyét. Az ambiciózus és talán versengni vágyó⁹⁰ Petőfi saját megoldásokat keresett, mégsem tudott mentesülni Szemere jól bevált és közismert rímzavaitól, ezért a vers elején, mintegy allúzióként meghagyta őket:

SZEMERE:

Az ér mellett ült a' gyermek,
Koszorúját kötözé,
Nézte a' szél egy két rózsát
Mint csap a' habok közé...⁹¹

PETŐFI:

Forrás mellett űlt a gyermek,
Koszorúkat kötözött,
S látta őket elragadtan
Tűnni a habtánc között.⁹²

Végül egy pillanatra érdemes visszakanyarodnunk a *Cserebogár*-nótához. Akármilyen eredetűnek tartjuk (lehet 18. századi közköltészeti ősforrása, de lehet Déryné színházi muzsikája is), bizonyos, hogy Petőfi a lehető legtudatosabban emelte be a *Szülőföldemen* (1848) refrénjébe. Mindenki ismerte. Olyan erejű és töménységű idézet volt, mintha ma ennyit biggyesztenénk a versünkhöz refrénként: *Ahogy lesz, úgy lesz*, vagy *Most múlik pontosan*. A *Cserebogár* ugyanis nem altatódal, még akkor sem, ha a dajkája énekelte a költőnek, nem pedig egy aszódi színielőadásból maradt meg emlékezetében. Petőfi versét ez a dal szervezi újjá, s a metrikai keretet (dallamot!) is ez sugallta, hiszen tudjuk, hogy a költő eredetileg más formában vázolta fel.⁹³ Így válik kétszólamúvá a vers: a hazatérő, emlékeitől elérzékenyülő lélek párbeszédet folytat a régi, „ki lesz az én párom?”-hangütésű dallal. Az otthon újra gyermekké váló felnőtt a múltból merít erőt személyes jövőjéhez: társának megtalálásához, pontosabban a már megtalált kedves megőrzéséhez.

⁹⁰ PSÖM 1. 319. (jegyzetek)

⁹¹ Szemere fordítása évtizedekig közkezen forgott; a fenti részlet forrása: *Érzékeny és víg dalok*, Sárospatak, 1834, 55.

⁹² PSÖM 1. 51. sz. 1–4. sor.

⁹³ A noteszlapokra írt első fogalmazvány 4×8-as és néha még prózavers-állapotú sorokból állt. KERÉNYI: *Petőfi Sándor élete és költészete*, i. m. 29. A vers tömör elemzését lásd uo. 386.

Epilógus, avagy a Csokonai-jelenség

Kerényi Ferenc figyelmeztet arra, hogy Petőfi a „közismert költő” azon pozícióját örökli meg, amely még Csokonai halála után harminc évvel is szinte kizárólag az övé volt (talán a fiatalon elhunyt diákpóéta, Nagy Imre lehetett volna még ilyen ikon). Csokonai után így voltaképp Petőfi a magyar diákok és az alsó értelmiségi társadalom második *követe* lett az országos irodalmi porondon. A vidéki fiú? A garabonciás archetípusa? E szereppel is dialógust kell folytatnia, így verseinek bizonyos közköltészeti vonásai már két réteget érintenek: 1. autochton folklórélményeket (névtelen közköltészet és paraszti szájhagyomány); 2. a közköltészetbe simuló korábbi szerzői szövegek allúzióit. Ugyanakkor a távolságtartás, az elhatárolódás gesztusa is Csokonaival rokonítja Petőfit. Csokonai ambivalenciái (Tsikorgó kínrímes, megélhetési poézise és az „áldott magánosság” ihletében alkotó költő kontrasztja) láthatólag megismétlődnek, aktuális értelmet nyernek Petőfi lírai életrajzában. Az ifjú költő egyik énje közköltészeti neveltetésű, pontosan érzi e réteg stíluszabályait, a közönség igényeit. Kerényi Ferenc szavaival: „Petőfinek, mint azt többször láthattuk, a közköltészet természetes közege volt. Ő maga is merített belőle, művelőivel személyes kapcsolatokat ápolt. Cserében ez a közeg lett költészetének legfőbb terjesztője.”⁹⁴

Ez a kapcsolatháló, ez a motiváló közeg tehát nem lebecsülendő, jöllehet e közkincs sok-sok birtokosa közül csak kevesen tudnak valóban új, időtálló közkincseket írni. A diákos „Múzsafi”, avagy még inkább Pönögei Kis Pál, a költő ekkoriban⁹⁵ használt álneve azonban jól takarta, majd örökre letűnve el is temette a közköltő Petőfit.

⁹⁴ KERÉNYI (2008), 154.

⁹⁵ Petőfi 1843. szeptember 1. és 1844. október 20. között használta ezt az álnevet. A kortársak valós névnek hitték e nyilvánvalóan ironikus álnevet, sőt a költő még 1845-ben ezen imágó megőrzéseképp viselt magyaros, népies ruhát a pesti polgárok között. Pönöge egyébként nem más, mint Fülöpszállásnak – a dallamgyűjtögető kántor, Tóth István lakhelyének! – a gúnyneve, ahol Petrovics Istvánnak az 1830-as években mézszárszék- és kocsmaárendája volt. KERÉNYI: *Petőfi Sándor élete és költészete*. i. m. 108–109, 137.